

چکیده:

این مقاله سعی در یافتن معیارهایی برای ادبیات کودکان و نوجوانان کم توان ذهنی از نظر موضوع، محتوا، تصویر و نگارش دارد، که پس از مراحل چندمی توان به این معیارها دست یافت. با همین دید در این پژوهش کتابهایی که مناسب کودک و نوجوان کم توان ذهنی آموزش پذیر است، در نظر گرفته شد. چرا که نقش و اهمیت کتابهای کودکان از دیرباز از طریق سازمان یونسکو و یونسف مطرح شده است و هم اکنون صاحب نظران و مسؤولین امور معلولان به این باور دست

یافته‌اند، «که کودکان و نوجوانان (کم توان ذهنی) به کتابهای بیشتر و مناسب‌تری نیاز دارند تا با آن امکان همانند شدن با همسالانشان را بدهند.» کتابهای انتخاب شده بین حداقل ۶۰ دانش آموز کم توان ذهنی سالهای سوم، چهارم و پنجم دبستان قصه خوانی شده است که پس از قرائت و واکنش‌های آنان از جهت درک و لذت از مطالب، یادداشت شد. تنها تعداد کمی از دانش‌آموزان کم توان ذهنی کلاس‌های پنجم به وسیله خودشان خوانده شد. زیرا اکثر آنان از طریق شنیدن آمادگی درک مطلب را داشتند. در این مقاله اهداف تهیه کتابهای ویژه که به آن نیاز

داریم مورد بحث قرار گرفته است. سپس چگونگی ارزیابی معیارها را در ادبیات افراد کم توان ذهنی مطرح و به انتخاب موضوع، شخصیت‌های قصه، تصاویر، شیوه نگارش و رسم الخط پرداخته شده است. کلمات کلیدی: کودک، نوجوان کم توان ذهنی، ادبیات، معیارها

مقدمه:

بر اساس تعریف، کم توان ذهنی به محدودیت‌های اساسی در عملکرد فعلی اطلاق می‌شود. ویژگی‌های عقب‌ماندگی ذهنی عبارت است از: عملکرد هوشی‌ای که به طور معنی‌دار پایین‌تر از حد متوسط بوده و همراه با محدودیت‌های

ارایه معیارها برای ادبیات کودکان و نوجوانان کم توان ذهنی

دکتر طلعت کاویان پور

عضو هیأت علمی دانشگاه صنعتی شریف

مربوطه در دو یا بیش از دو مورد از حیطه‌های مهارت‌های انطباقی بوده و قبل از ۱۸ سالگی آشکار می‌شود (A.A.M.R-۱۹۹۲)^۱

در سال ۱۹۷۹ که سال جهانی کودک شناخته شده یونسکو این فرصت را یافت تا نقش و اهمیت کتابهای کودکان را در زندگی آنان به جهانیان بشناساند. در قرن بیستم گرایش به فعالیتهای ادبی در سطح جهان و تشکیل کنگره‌های متنوع بین‌المللی و جریان نشر و پخش کتابهای کودکان در کشورهای مختلف کاملاً مشهود است.

نویسندگان، ناشران، انتخاب‌کنندگان و پخش‌کنندگان کتابهای کودکان برآنند که از اطلاعات و تجربه‌ها و نوشته‌ها و تصاویر کشورهای دیگر بهره‌مند شوند.

از سال ۱۹۵۰ با تلاش‌های ژلالین و تأسیس «دفتر جهانی کتاب برای نسل جوان» (I.B.B.Y) گروه کثیری از علاقه‌مندان به ادبیات کودکان را به این دفتر سوق داده است. فعالیتهای بنیادین این دفتر عبارت بود از ایجاد ارتباط بین ناشر، کتابدار، معلم و منتقد و هر کسی که با کتابهای کودکان سر و کار دارد.

دفتر جهانی کتاب برای نسل جوان نشریه‌ای تحت عنوان (بوک برد Board Book) نیز منتشر می‌سازد و از سراسر جهان عضو می‌پذیرد. که با انتشار مقاله‌ها، فهرست کتابهای

مناسب، نشر عقاید انتقادی، ایجاد همایش‌ها، درک جهانی را بین اعضای خود گسترش می‌بخشد. سالهاست که فهرستی تحت عنوان (بهترین کتابها) منتشر می‌کند و آن مجموعه‌ای است از نام و مشخصات کتابهای مناسب کشورهای مختلف.

علاوه بر این، سه جلد کتاب به نام «خدمات کتابخانه‌ای برای کودکان» منتشر کرده است، که در آن مقاله‌های کتاب‌داران کودکان کشورهای مختلف را با نگرشهای متفاوتشان آورده است.

اهمیت و تأثیر جادویی کتاب بر اندیشه و روان زندگی کودکان و نوجوان موجب گشت که در سال ۱۹۸۱ سال جهانی معلولین، یونسکو توجه مردم جهان را به نقش حساس کتاب در زندگی معلولین نیز مطرح سازد. به همین مناسبت نویسندگان و صاحب‌نظران بزرگی در دنیا بر آن شدند که از طریق تدوین کتاب و مقاله، نقش سازنده کتابهای بهتر و بیشتر را برای معلولین و درباره معلولین توصیه کنند. این اقدام توانست گروه کثیری از آنها را از انزوای اجتماعی و فردی برهاند.

خانم دروتی باتلر نویسنده کتاب (کوشلا و کتابهایش) چهره کاملاً برجسته‌ای از یک دختر را که از بدو تولد بیمار است و لحظات خود را با درد در بیمارستان می‌گذراند ترسیم می‌کند. کوشلا

دختری است که از اختلالات جسمی و عدم تطابق چشم و عدم کنترل بر حرکات رنج می‌برد، حتی برخی از پزشکان فکر می‌کنند که معلول ذهنی هم هست. ولی او به اندازه کافی خوش بخت است، زیرا کودکی نشاط انگیزی دارد که به کمک کتابهایش که از سن چهارده ماهگی در اختیار او قرار گرفته میسر شده است.

این نمونه‌ها نشان می‌دهد که کتاب می‌تواند در زندگی کودکان و نوجوان کم‌توان-ذهنی نقش درمانی و حیاتی داشته باشد.

روش تحقیق

در این مقاله ۱۰۰ کتاب داستانی و غیر داستانی کودکان و نوجوانان مورد بررسی قرار گرفته است، که روی هم ۲۵ کتاب در فهرست پژوهش قرار گرفته است. کتابهای انتخاب شده را بین ۶۰ دانش‌آموز کم‌توان-ذهنی آموزش‌پذیر سالهای سوم، چهارم، و پنجم دبستان برده که پس از قصه‌خوانی، واکنش‌های آنان را از جهت درک و لذت از مطلب یادداشت نموده و نتایج مبین این نکته است که کتابهای منتخب پس از مناسب سازی از طریق تغییرات جزئی و تغییرات کلی و نیز درشت نویسی می‌تواند قابل استفاده و بهره‌گیری هر چه بیشتر این دسته از کودکان و نوجوانان باشد.

در تغییرات جزئی، برخی از واژه‌ها را که برای کودکان و

نوجوانان کم توان ذهنی از نظر تلفظ و معنی دشوار است می توان تغییر داد و تغییرات کلی از نظر محتوا، نگارش و مطلب را می شود ساده کرد. از سویی دیگر درشت نویسی واژه های کتاب نیز می تواند کار خواندن را برای آنان بسیار آسان تر سازد.

نتایج بحث

هدفهای تهیه کتابهای ویژه عبارتند از:

الف) ایجاد انگیزه و علاقه در کودک و نوجوان کم توان-

ذهنی به سوی کتاب اعم از قصه یا غیر قصه و شعر
ب) خواندن کتاب توسط خودش یا دیگری
ج) رهاندن او از انزوا و افسردگی
د) تقویت سواد خواندن و آشنایی بیشتر آنان به مفاهیم ساده و غیر انتزاعی
ه) ایجاد حالت شادی و رضایت روحی در آنها به وسیله کتابهای مناسب. زیرا کلمه ها و تصویرها قادرند چیزهایی را به آنها بدهند که به هر دلیلی با دنیا قطع رابطه کرده اند.

استرید لینگرن / Astrid lingren

نویسنده سوئدی
می گفت: «بچه ها در کتابهای

کودکان، دوستان ما هستند. کودکان معلول بیشتر از دیگران احتیاج به دوست دارند. زیرا معمولاً از دیگران تنها ترند».

مهم ترین توصیه ای که پزشکان، روان شناسان و مددکاران اجتماعی به پدران و مادران کودکان و نوجوانان معلول دارند این است که کودک را باید از سالهای اولیه زندگی، با اشعار، لالایی ها و کتابهای تصویری آشنا کرد.

به چه کتابهایی نیاز داریم؟

کتابهای تصویری بعدی، یا مجموعه لالاییها، اشعار، آوازه ها و ماجراها برای آنان ضروری به نظر می رسد. در برخی از کشورها فهرست هایی منتشر

می‌شود که در آنها عنوانهایی به کودکان کم‌توان ذهنی، ناشنوا و سایر عقب‌مانده‌های کلامی اختصاص دارد. مثل کشورهای استرالیا، دانمارک، آلمان، انگلستان، هلند، نروژ، سوئد و آمریکا.

کتابهای تصویری خوب نه تنها کودکان و نوجوان معلول را با کتاب آشنا می‌کند تا در طول زندگی خود از آن بهره بگیرد، بلکه به کودکانی که دچار ضایعه مغزی‌اند یا کودکان در خود فرومانده کمک می‌کند تا در سالهای آغاز زندگی تمرکز حواس را بیاموزند.

کودکان و نوجوانان کم‌توان ذهنی در سنین مختلف به کتابهای آسان‌نیاز دارند که برانگیزاننده و سرگرم‌کننده باشد. کودکان پیش از آنکه به مشکلات کلامی خود پی ببرند، باید با کتابها آشنا شوند. آنها قبل از آنکه کتاب برایشان مسأله شود می‌باید با آن رابطه دوستی برقرار کنند. چون تسلط بر واژگان نوشتاری به مراتب دشوارتر از تسلط بر واژگان گفتاری است. یادگیری خواندن، امری است پیچیده و احساس شکست برای کسی که در گفتار و در خواندن دچار اختلال است ممکن است ایجاد تنش‌های روحی و عصبی کند.

اگر از کتابهای عادی کودکان نیز بشود استفاده کرد، باز هم به کتابهایی نیاز داریم که برای کودکان و نوجوانان معلول تهیه شده

باشد. مثلاً آنها که نابینا هستند به (کتابهای بریل)، (گویا) و (لمسی) و سایر کودکانی که نیمه بینا به کتابهای (با حروف درشت) نیاز دارند. و برای کودکان ناشنوا که بعضاً زبان‌شان، زبان اشاره است، کتابهایی با (زبان اشاره) نیز باید تهیه گردد و کودکان نوجوانان کم‌توان ذهنی (کتابهایی با تصاویر ساده) تا تلاشهایشان برای آس و پیوند با کتاب بی‌نتیجه نماند.

ارایه معیارها برای ادبیات کودکان و نوجوانان کم‌توان ذهنی:

منظور از ادبیات کودکان و نوجوان به طور عام تنها ادبیات کلاسیک فارسی نیست، بلکه ارایه‌ی خوب همه مطالب مربوط به زندگی است. در این طرح، ادبیات کودکان و نوجوان کم‌توان ذهنی به کتابهای داستانی، غیر داستانی و کلام منظوم تقسیم می‌شود که صرفاً به ارایه معیار در کتابهای داستانی و غیر داستانی اکتفا شده است.

کتابهای داستانی، نوشته‌ای است که نویسنده فکر و هدف خود را در قالب ماجرا و شخصیت پردازی بیان می‌کند و هدف از آن، آشنا کردن خوانندگان خردسال و نوجوانان با زندگی، وسایل آن و رساندن پیام‌های سازنده در قالبی پذیرفتنی و برانگیزاننده به طور غیر مستقیم است.

کتابهای غیرداستانی، کتابهایی هستند که کودکان و نوجوان را مستقیماً با زمینه‌های مختلف دانش و مهارت‌های بشری آشنا می‌کند و هدف از آن شناخت دادن کودکان و نوجوان از خود و جهان پیرامونش می‌باشد. و اما شعر کودکان و نوجوان بطور عام مقوله‌ای است پیچیده و گسترده که می‌بایستی از جهت تعریف، هدف، کیفیت، محتوا، ساختار و زبان مورد بررسی جداگانه‌ای قرار گیرد که مقاله‌ای مبسوط را می‌طلبد. ولی این نکته درخور توجه است که کودکان و نوجوان کم‌توان ذهنی قادر به درک مفاهیم انتزاعی نیست و از آنجایی که وجه تمایز شعر از کلام منظوم، مخیل بودن شعر است، شعر کم‌توان‌های ذهنی در واقع همان کلام منظوم است که ویژگی و معیار خاص خود را دارد. بارزترین ویژگی آن روشنی موضوع، کوتاه بودن مصراعها، آهنگین بودن کلام و ساده بودن زبان نظم است.

در واقع باید گفت: که زیبایی در ادبیات کودکان، شکل تلطیف شده‌ای از زیبایی در ادبیات است. برجسته‌ترین ویژگی زیبایی، تأثیرات خاصی است که بر احساس و عواطف مخاطب می‌گذارد. این تأثیرات ترکیبی از لذت، خوشی، اندوه و همدردی است که در نهایت منجر به استعلا‌ی روحی مخاطب

اثر هنری می‌شود. دریافت زیبایی به تعادل زیستی- روانی انسان بستگی دارد. اختلال و پریشانی روح و روان و یا (معلولیت ذهنی) در ارتباط و دریافت زیبایی تأثیر گذار است.

کودکان به عنوان موجوداتی با حس‌های لطیف به شکل‌های زیبای هنری نیاز دارند که به رشد روانی و ذهنی آنها کمک کند. چنین هدفی چارچوب‌های زیبایی را در این حوزه مشخص می‌کند. در ادبیات بزرگسالان گاهی زیبایی، در بستری از بدبینی فلسفی، خشونت اجتماعی و پریشانی روانی ساخته می‌شود. اما کودکان چون به زیبایی سرشار از شادی، صلح و خوش بینی و امنیت نیاز دارند، نمی‌توان برای آنها زیبایی را در قلمروهایی تیره و جهنمی آفرید.

در ادبیات، زیبایی در کلام و زبان آفریده می‌شود. هنر شاعر و نویسندگان در این است که از واژه‌های سرد و بی‌روح، ترکیبی زیبا می‌آفرینند که روح و جان را به ارتعاش در می‌آورد.

در این مقاله هدف این نیست که بین ادبیات کودکان و نوجوانان عادی و کم‌توان ذهنی، خط یا مرزی قایل شد بلکه تمامی آنچه را که به طور عام مربوط به ادبیات کودک و نوجوان می‌گردد، اگر برای کودک و نوجوان کم‌توان ذهنی مناسب سازی شود می‌توان آنان را از جهت روحی و عاطفی،

پرورش داد و این مهم میسر نمی‌شود، مگر آنکه فرد کم‌توان ذهنی را بشناسیم.

در مجموع کودک و نوجوان کم‌توان ذهنی به شناخت محیط واقعی اطراف خود نیاز دارد. عناصر زیست محیطی، طبیعت، محیط جغرافیایی، زندگی قومی و ملی، فرهنگی و نژادی و زندگی اجتماعی و فردی در مناسبات زندگی هر کودک و نوجوان کم‌توان ذهنی مثل سایر کودکان و نوجوانان، درخور توجه است. قابل درک کردن و همساز کردن این عناصر برای آنان مهم است و بس.

معیارهای به دست آمده از طریق قصه خوانی بین ۶۰ دختر کم‌توان ذهنی در مقطع سوم تا پنجم ابتدایی عبارتند از:

الف- حسن انتخاب موضوع

یکی از نکته‌های مهم برای تهیه کتابهای ویژه این گونه از کودکان و نوجوانان، اهمیت بخشیدن به نوع موضوعاتی است که بازتاب علائق آنها باشد.

موضوع کتاب چه داستانی یا غیرداستانی باید ملموس، کاربردی و به محیط زندگی آنان مربوط باشد. موضوعاتی از قبیل دوست- داشتن حیوانات، محبت، دوستی و درستی، مورد علاقه‌ی آنهاست. موضوعاتی مثل هواپیما، سفینه‌های فضایی، قطارها، کشتیها، اتومبیل‌ها، غذاها، خانه‌ها، جنگل‌ها، کوه‌ها، خیابانها و طیف پایان ناپذیری از

موضوعات دیگر. موضوع داستانها نباید مبهم باشد، طرح‌ها ساده و با مضامینی عینی و ملموس که نتیجه‌ای مستقیم تحویل ذهن آنان بدهد.

ب- شخصیت داستانها

باید قابل باور، واقعی، زنده و معمولی و طبیعی و در یک کلمه، ویژگی‌های شخصیت‌ها، قابل درک و فهم و استعداد این دسته از کودکان و نوجوانان باشد و در آنها ایجاد شادی کند. قهرمانان داستانهای آنان نباید مغلوب بشوند و یا بمیرند.

برای آنها بسیار درخور اهمیت است که حضور خود را در کتابها ببینند. تصویر خود را ببینند و در باره‌ی شخصیت‌های داستان که شبیه خودشان هستند، فکر کنند و زندگی و مشکلات و احساسات و شرایطی که در آن زندگی می‌کنند را با تمام وجود حس کنند.

ج- از جهت تصویر

تصویر به مثابه زبان بین المللی است که می‌تواند فراسوی مرزهای فرهنگی و زبان شناختی سفر کند و نقش مهم و اخلاقی در آثار نوشتاری کودکان و نوجوانان داشته باشد. نقش تصویر در ادبیات کودکان بسیار ارزشمند و شناخته شده است. تصویر کتاب را جذاب می‌کند و به واژه‌ها و جمله‌ها روح می‌بخشد. کودکان ((تصویرها)) را مانند واژه‌ها می‌خوانند و برای خود مفاهیمی می‌سازند. تصویر کتاب کامل-

کمتر از ده درصد درک آن
 کتابخوانان پس بیایید تلاش بکنیم تا
 خصوصیات درک برای محتوای
 کتاب قابل توجهی که در آن تظیف
 بعضی از موضوعات مختلف در
 نظر گرفته شود. موضوعاتی که
 در زندگی غیر انسانی زنده‌ای
 وجود دارند.
 همگی کودکان و نوجوانان حتی
 آنهایی که هر قدر در خواندن
 و درک مسئله‌ها و آژه‌های
 نوشتاری نیستند به کتابهای
 تصویری و کتابهای داستانی ساده
 وقت در کتاب دارند.
 و در این لحظه
 کیفیت چاپ کتاب و استفاده از
 «خط درشت» خوانندگان را برای

که بایستی شامل موارد زیر باشد:
 - روایی و شیوایی کلام، پرهیز از
 واژه‌های دشوار نامانوس.
 - کوتاه بودن مطلب داستان.
 - پرهیز از طنز سینمایی
 و اجتماعی و مفاهیم انتزاعی.
 - نداشتن جمله‌های معترضه و با
 حوادث حاشیه‌ای.
 - عدم تکرار عبارتهای طولانی
 و واژه‌های جدید در جاهای
 مختلف متن.
۵- کتابهای قابل درک
 کتابهای داستانی یا غیر داستانی
 باید طوری انتخاب شوند
 برای آنان قابل درک باشد. چرا
 بسیار کتابهایی که از نظر نگارش
 ساده و از جهت تصاویر گویا
 هستند. ولی کودکان و نوجوانان

کننده‌ی موضوع کتاب است.
 نقش تصویر در ادبیات کودک
 و نوجوان کم توان ذهنی بیش
 از هر چیز درخور توجه و اهمیت
 است بنابراین معیار برای تصاویر
 شامل ویژگیهای زیر است.

- ۱- گویایی و روشنی تصویر.
- ۲- همخوانی تصاویر تا پایان
 داستان، و هماهنگی مطالب
 کتاب با موضوع آن.
- ۳- تصاویر شلوغ و متراکم نباشد.
- ۴- تصاویر از نظر پیام رسانی
 غیر شفاف نباشد.
- ۵- انتخاب مناسب رنگ‌ها برای
 آفرینش تصاویری گویا و زیبا،
 تاثیر مطلوبی بر روحیه آنان
 خواهد داشت و آنها را به کتاب
 علاقه مند و نوعی دل بستگی را بین
 آنان و کتاب آنان ایجاد می کند.
 برای کودکان کم توان ذهنی
 بسیار مهم است که اشیا به طور
 متناسب نشان داده شود. مثلاً
 یک خانه کوچک در تمامی
 صفحه‌های کتاب، کوچک باشد
 و قیل بزرگ، در همه تصویرها
 بزرگ، بویژه اگر در یک
 صفحه قرار گرفته باشد، در تمام
 طول کتاب، این اندازه باید حفظ
 شود.

۵- از جهت نگارش

مضمون و محتوا و زبان بسیار حایز
 اهمیت است. چرا که مضمون با
 تمام گستردگی در محتوایی که
 بیان می شود، زمانی متناسب را
 می طلبد و از همه مهم تر جمله
 و رعایت صحیح ارکان آنهاست. که

کودکان و نوجوانان کم توان ذهنی آسانتر می سازد. و لازم است کتاب صفحه شمار هم داشته باشد.

ز- قطع و اندازهی کتاب

قطع و اندازهی کتاب، عامل مهمی در جلب کودک و نوجوان نسبت به آن است. صفحه بندی کتابها باید موزون، زیبا و هماهنگ باشد. فاصلهی سطرها، پاراگرافها و فصلها مناسب باشد. کاغذ کتاب مرغوب و صفحات آن باید طوری باشد که به هنگام ورق زدن به انگشتان آنان آسیب نرساند. صحافی کتاب با دوام و محکم باشد تا تماس مداوم کودک و نوجوان با آن، شیرازهی آن از هم گسیخته نشود. طرح روی جلد مناسب با محتوای صحنه های داستانها باشد. همخوانی تصویر روی جلد با توجه به تصاویر کتاب، صفحه صفحه آرایهی هنری و کاملاً حساب شده باشد.

نتیجه گیری

امروزه در جوامع پویای بشری به کتابهایی نیاز داریم که توصیف صحیح روانشناسانه از فرد کم توان ذهنی به دست دهد. کتابهایی که آنان را انسانهایی طبیعی همانند سایرین نشان دهد که به جامعه و محیط خود تعلق داشته باشند.

تلاش کارشناسان و قدرتهای اجرایی سازمانهای امور معلولین و نیز سازمانهای غیردولتی/NGO/ باید براین باشد

که این نیازها را به نویسندگان، هنرمندان و ناشران بشناسانند. تمام پدران و مادرانی که فرزند معلول دارند و به نحوی با معلول زندگی می کنند، در این راستا تجارب علمی و عملی و یافته های خویش را باید در اختیار نویسندگان کتاب قرار دهند تا کتابهای مناسبی تولید شود.

اگر بر آنیم که در فرصت های برابر همه کودکان و نوجوانان به فراخور دریافت و توانمندیهای هوشی شان، بتوانند ادبیات را تجربه کنند، به کتابهایی نیاز داریم که پاسخگوی نیازهای روحی و ذهنی شان باشد.

کودکان و نوجوانان کم توان ذهنی دوست دارند که برایشان کتاب خوانده شود. حتی آنهایی که خواندن را می دانند. آنان در مراحل مختلف ذهنی و رشد به کتابهایی متنوع نیاز دارند. آنان به شناخت محیط واقعی زندگی پیرامون خویش محتاجند و دوست دارند که چهره هایی نظیر خود را در قالب قصه و حکایت ببینند، با آن چهره ها احساس همدلی کنند.

آنها قبل از هر چیزی، انسان اند، انسانی با همه ویژگی هایش. فقط باید آنان را شناخت تا به دنیای معصومانه و ساده و بی ریایشان نفوذ کرد و در آن صورت است که می توان آثاری زیبا و دلنشین برایشان پدید آورد. درباره شان نوشت. غمها و شادی هایشان، احساسات و عواطف زلالشان را به تصویر کشید و فصلی نوین در

ادبیات کودک و نوجوان این سرزمین پدید آورد.

منابع

الف فارسی:

- ۱- شعاری نژاد، علی اکبر- اصول ادبیات کودکان، سروش، چاپ سیزدهم، ۱۳۵۴
- ۲- منصور، پرویز- ادبیات کودکان، توس، ۱۳۵۶
- ۳- حجازی، بنفشه- ادبیات کودکان و نوجوانان، توس، ۱۳۵۴
- ۴- پایور، جعفر- بازنویسی و بازآفرینی در ادبیات کودکان و نوجوانان، آگام، ۱۳۵۶
- ۵- صادقی، فرخ- دوررسی و گذری در چون و چندان ادبیات، رز، ۱۳۵۴
- ۶- کتاب ماه (نشریه) ویژه کودک و نوجوان، آذر ۱۳۷۵، آبان ماه ۷۸، دی ماه ۷۸ و دی ماه ۷۹
- ۷- ارسطویی، شیرا- ادبیات بالاتراز تئوری ایستاده است، جهان کتاب، شماره ۴۳، اسفند ماه ۷۷
- ۸- کاشفی خوانساری، علی- نقد ادبیات کودک از گذشته تا امروز- کتاب ماه شماره ۲۰۰۲ آذر ۷۷

1. May Hill, Arbutnot, Hill. "Children and book" U.S.A. Gal. 1947
2. Huch, Charlottes and Doris A. Young. "Children,s Literature in The Elementary School" U.S.A. Mc Grow Hill 1961
3. Meigs Cornelia and others. "Critical History Of Children Literature" U.S.A. Rinhart, 1963
4. Bond Guy 1 and Wagner Evabond. "Teaching The Child" N.Y. Me Grow Hill 1966
5. Z. Kaueman Sandra. "Retarded isnot stupid Mom" U.S.A. gal. 1993
6. Pader, o'Guide and hand book for parents of mentally Retarded. N.Y. 1993
7. Asha. "Language Studies of Mentally Retarded Children" U.S.A. june 1963
8. Gracej Blodgett E. Warfield. "understanding Mentally Retarded Children" U.S.A. Gal 1959
9. Timas janet. k "teaching Language Arts To Mentally Retarded Children" N.Y. Mc Grow hill 1975
10. Hoshizaki Masami K. "Teaching Phisical Education To Mentally Retarded Children" japan 1996.

زیر نویس:

1-American Association Mental Retardation

این مقاله در همایش حقوق کودکان و دانش آموزان استثنایی در اسفند ۱۳۸۰ در تهران بصورت سخنرانی ارایه شده است.